

I. TBMM HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE İSMAİL FAZIL PAŞA'NIN NAFIA VEKİLLİĞİ GÖREVİ (1920–1921)

The Appointment Ismail Fazıl Pasha as the Minister of Construction and Performances during the First Government of Grand National Assembly of Turkey (1920–1921)

*İsmet TÜRKMEN**

ÖZET

Bu çalışmada genel itibariyle, İsmail Fazıl Paşa'nın Birinci Meclis'teki siyasî faaliyetleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine ve modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerinin atıldığı sürece tanıklık eden İsmail Fazıl Paşa'nın yaşamı yakın tarihimizin aydınlatılması açısından çok önemlidir. İsmail Fazıl Paşa, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na ve Balkan Savaşları'na katılmış, bu savaşlarda birçok başarıya imza atmıştır. Meclis-i Mebusan'ın feshi üzerine Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de hazır bulunmuştur. Milli Mücadele'nin başlarında ilerlemiş yaşına rağmen hizmetini aksatmayarak “milli irade”ye dayalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına büyük katkılar sağlamıştır. İlk kurulan Vekiller Heyeti'ne, 3 Mayıs 1920'de Nafia Vekili seçilmiştir. Özellikle demiryollarının millî kuvvetlere geçmesi ve yeniden teşkilatlandırılması hususunda; gayrimüslimlerin yerine Müslüman memurların görevlendirilmesindeki girişimleri Millî Mücadele'de önemli yere sahiptir. Üstlenmiş olduğu bu önemli görevinde olağanüstü tedbirli ve titiz davranmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Fazıl Paşa, Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti, Bağımsızlık, Nafia Vekâleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

ABSTRACT

In this research Ismail Fazıl Pasha's life, his military and political activities have been tried to be examined. The life of Ismail Fazıl Pasha, who witnessed to collapse period of the Ottoman Empire and the process of the foundation of the basis of modern Turkish Republic, is crucially important to enlighten our recent history. Ismail Fazıl Pasha witnessed personally by living the events happened in the process of collapse of the Empire. He had participated both in the 1877–1878 Ottoman-Russian War and Balkan Wars, and achieved a lot of successes in military field in those wars. Moreover,

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

since the beginning of the national independence war he took his place right with Mustafa Kemal Pasha, by supporting the national independent movement he provided significant contributions to the realization of the national will. İsmail Fazıl Paşa was elected as The Minister of Construction and Performances during the First Government of Grand National Assembly of Turkey on 3 May 1920. He acted marvellously advised on his duty.

Key Words: İsmail Fazıl Paşa, Turkish National Struggle, Turkish Republic, Independence, Ministry of Public Works, The Grand National Assembly of Turkey

GİRİŞ

Osmanlı tarihinde 19.Yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayıp Milli Mücadele'nin ilk yıllarına kadar yaşanan gelişmeler, sadece Osmanlı Devleti'ni ilgilendirmekle kalmayıp aynı zamanda çağdaş dünyanın oluşum sürecini de yakından ilgilendirmektedir. Osmanlı Devleti, özellikle 1856–1914 tarihleri arasında dünya tarihinin seyrini değiştiren gelişmelerin devamlı surette içinde yer almıştır. Bu yıllar arasında devlet Batıda gelişen özgürlükçü fikir akımlarından ve sanayileşme hareketlerinden etkilenmiştir. Bu dönem, Türk tarihi açısından, “Şark Meselesi”nin önemli bir parçası olan Osmanlı Devleti'nin, imparatorluk yapısını kaybederek millileşme sürecini yaşadığı önemli bir evreyi teşkil etmiştir. Bu süreçte Türk milleti aydınıyla, yöneticisiyle ve askeriyle bağımsızlık savaşını verdiği devre ve aynı zamanda çağdaşlaşma yolunda emin adımlarla ilerleyen yeni devletin inşa çalışmalarına tanıklık etmiştir.

Bu makalede ele alınacak olan İsmail Fazıl Paşa da Türk ordusunun çeşitli kademelerinde üstlendiği görevlerle Türk milletine askeri sahada katkı sağlamıştır. Ayrıca, Türk Milli Mücadelesi'nin en kritik dönemlerinde aldığı sorumlulukla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinde Türk milletine hizmeti geçmiştir.

I. İSMAİL FAZIL PAŞA'NIN HAYATI

1. Ailesi ve Tahsili

İsmail Fazıl Paşa, 1853'de Girit (Kandiye)'de doğmuştur¹(Cebesoy, 2000a:48). Adaya ticaret maksadıyla gelmiş olan Sökeli Cebecioğulları'ndan

¹ İsmail Fazıl Paşa'nın doğum tarihi hakkında çeşitli eserlerde farklılıklar vardır. Ali Fuat Cebesoy bu tarihi 1853 olarak gösterirken, Fahri Çoker'in belirttiği tarih; 1856 (1272) olarak tespitlendirilmiştir. (Çoker, 1995: 969); İsmail Fazıl Paşa'nın doğum yılına ilişkin diğer bir

İbrahim Ağa'nın oğlu olup, küçük yaşta babasını kaybetmiş annesi ile İstanbul'da bulunan enişterisi Demir Efendi'nin yanına gelmişlerdir.

Eğitim-öğretim hayatına İstanbul'da başlayan İsmail Efendi başarılı ve çalışkan bir öğrenci olarak dikkatleri üzerine çekmişti. İsmail Efendi'nin Galatasaray'da Maçka Askeri İdadisi'nde "kitabet imtihanı" esnasında, sınavı yapanlar arasında bulunan Ahmet Mithat Efendi, imtihan kâğıdına göz gezdirince gerek yazısının güzelliğine ve gerekse ifadesindeki pürüzsüzlüğe hayran kalmış, imtihan kâğıdına kendi eliyle " Fazıl dense sezadır, böyle sahib-i irfana" cümlesini yazmıştır (Cebesoy, 2000a:48). Bu tarihten sonra İsmail adının sonuna "Fazıl" mahlası konmuştur.

İsmail Fazıl, 1870'de Harbiye'ye girmiş; 1873'de Süvari Teğmen rütbesiyle mezun olarak Erkân-ı Harbiye sınıfına seçilmiştir. 12 Temmuz 1876'da Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirerek Kurmay Yüzbaşı olan İsmail Fazıl, Erkân-ı Harbiye Sınıfları Yüksek Riyaziye ve Tabiye-i Cesime Muallimliği'ne tayin edilmiştir (Cebesoy, 2000a:48).

İsmail Fazıl Bey, 1876'da Tuna Şark Ordusu Başkumandanı olup 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Arnavutluk'ta şehit düşen Müşir Mehmet Ali Paşa'nın üçüncü kızı Zekiye Hanım'la evlenmiştir (Cebesoy, 2000b:48). 1880'de dünyaya gelen oğluna Mehmet Ali adını; 1882'de dünyaya gelen oğluna da Ali Fuat adını vermiştir.

2. Askerî Faaliyetleri

Türk devlet geleneğinin ve siyasi tarihinin belirlenmesinde, rol oynayan unsurlardan birisi şüphesiz, Türk ordusu ve onun mensupları olmuştur. İsmail Fazıl Paşa da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ilişkin gelişmeleri gerek öğrenim döneminde gerekse Harbiye Mektebi'nden mezun olur olmaz 93 Harbi'nde aldığı görevleri sırasında gözlemleme fırsatı bulmuştur². 1877 yılında İşkodra ve Hersek Fırkaları'nın Erkan-ı Harbiyesi'nde üstün hizmetlerinden dolayı kolağalığına terfi etmiştir. Harbin sonlarına doğru Doğu Rumeli'deki eşkıyalık faaliyetlerinin bastırılmasına yönelik aldığı görev esnasında, İsmail Fazıl Paşa Rumeli'de yaşayan Türk milletinin maruz kaldığı baskı ve zorlamaları yakından görmüş, eşkıyalık faaliyetlerinin bastırılmasında görevli firkada etkin rol oynamıştır (Çoker,

kayıtta ise, TBMM arşivinde tespit ettiğimiz şahsi dosyasında 1856 olarak kaydedilmiştir. (TBMM Arşivi, Devre: 1, Sicil No: 434)

² TBMM'nin I. Devresi'ne Yozgat Mebusu olarak katılmış olan İsmail Fazıl Paşa'nın hayatının bilinmesi milli tarihimiz bakımından TBMM Başkanlığı Genel Kâtipliği Kanunlar Kalemi tarafından önemli görülerek oğlu Konya Mebusu Ali Fuat Cebesoy'dan 22 Eylül 1947 tarihinde gerekli bilgilerin paylaşılması istenmiştir. Ali Fuat Cebesoy'un Genel Kâtipliğe hazırladığı dosya için bakz. (TBMM Arşivi, Devre: 1, Sicil No: 434).

1995: 969). İsmail Fazıl Paşa bu görevinin ardından 1878 yılında Gazi Osman Paşa'nın övgüsünü kazanarak Sultan Abdülhamid'e yaver olmuştur.

İsmail Fazıl Paşa, 1881 yılında Filistin ve Suriye'de Prens Fredrik Şarln ve daha sonra, Bulgaristan'da Prens Alexandre Batembergn'in mihmandarlığında ve 1882 yılında Rusya İmparatoru'nun "tetevve merasimi"ne gönderilen heyet azalığında bulunmuştur.

İsmail Fazıl Paşa, 1883 yılında Erzurum'a görevlendirilmiştir. Yaverlik görevinden ayrılmasına kadar geçen dönemde devletin mülkî yapılanmasını yakından görmekle birlikte, Anadolu'nun değişik noktalarında ülke sorunlarını tespit etme fırsatı yakalamıştır (TBMM Arşivi, Devre: 1, Sicil No: 434). 4. Ordu (Erzincan) emrine verilmesinin ardından 1901 yılına kadar 17 yıl süreyle, 4. Ordunun çeşitli birliklerinde görevler üstlenmiştir. İran sınırındaki hizmetinin ardından İstanbul'a tayin edilmiştir. 28 Şubat 1901'den itibaren Erkân-ı Harbiye'de görevlendirilmiştir. 1908 yılında Harbiye Mektebi Nazırlığı'na atanmıştır. Bu görevinin ardından 26 Mart 1909'da Aydın'daki 14. Redif Fırkası Kumandanlığı'na, 1911 yılında da Suriye Valiliği'ne tayin edilmiştir.

Balkan Savaşları'nın başlamasının hemen evvelinde 1 Temmuz 1910'da 6. Redif Müfettişliği'ne nakledilmiştir. Bu görevinin ardından 1912'de İzmir Toplu Kuvvetler Komutanlığı'na ve 1913 yılında Üsküp'te 7. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir (TBMM Arşivi, Devre: 1, Sicil No: 434). Bu görevi esnasında Balkan Harbi'nde açılan cephelere gerekli lojistik desteğin sağlanması bu noktadan gerçekleştirilmiştir. İsmail Fazıl Paşa, Balkan Harbi'nin hemen ardından Harbiye Nezareti Süvari Dairesi Başkanlığı'na atanmış, daha sonra 6 Ocak 1914'de emekliye ayrılmıştır (MSB Arşivi, Şube: Erkân, Sayı: 36/ 7739-1181, 13/03/1936).

3. Siyasi Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından evvel askerlik mesleğinden emekliye ayrılan İsmail Fazıl Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaş süresince içinde bulunduğu vaziyete tanıklık etmiştir. Emekliye ayrılmasına rağmen ülke meselelerini yakından takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Harbi sonucunda, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak fiilen sona ermesiyle birlikte, bağımsızlık mücadelesi için vazifeye atılanların arasında İsmail Fazıl Paşa'da yer almıştır. Ali Fuat Paşa'nın sağlık sorunlarından dolayı İstanbul'a 20 Aralık 1918'de geldiği tarihte durum değerlendirmesi yapan İsmail Fazıl Paşa bu kötü gidişata dair şu ifadeyi kullanır: "*Anarşiyi defedip kurtuluş çarelerini arayıp bulacak bu ruh ve azim milletimizde vardır ve çok yüksektir.*" (Cebesoy, 2000a: 47). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, İsmail Fazıl Paşa, milletin kendi haklarını kendisinin

araması ve müdafaa etmesinin gerekliliğine inanmakla birlikte ileride paylaşacağı önemli sorumluluğun da sinyalini vermiştir.

Bu doğrultuda, Mustafa Kemal Paşa'nın yetişmesinde de ayrı bir yere sahip olan İsmail Fazıl Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini sağlayarak, Millî Mücadele'nin seyrinde önemli bir hamleyi de böylece gerçekleştirmiştir. Millî Mücadele'yi Anadolu'da devam ettirmek amacıyla çareler arandığı dönemde, İsmail Fazıl Paşa'nın şu ifadesi mücadeleye ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan güvenini gözler önüne sermektedir: “*Mustafa Kemal Paşa beni çağırdığı anda ve emrine girmesem namerdim.*” (Cebesoy, 2000b: 14). Bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde yer almaktan da şeref duyacağını belirtmesi kendisinin ne kadar alçak gönüllü ruha sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

İsmail Fazıl Paşa, 26 Ağustos 1919'da Sivas Kongresi'ne katılmak üzere Ankara'ya gelmiş, kongrede İstanbul'u temsil etmiş ve kongrede II. Reisliğe seçilmiştir. (TBMM Arşivi, Devre: 1, Sicil No: 434; İğdemir, 1999:1-2).

Bu kongrenin ardından İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Yozgat milletvekili seçilmiştir. 12 Ocak 1920'de çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan'nda görev alan milletvekillerini oldukça ağır bir sorumluluk beklemektedir. Millî mücadelenin ruhunu İstanbul'a taşıması düşünülen “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu*”nun oluşturulması konusunda Ankara'da yapılan görüşmelerden olumlu sonuç alınmıştır. İstanbul'a ulaşan mebuslardan bazıları meclis açılmadan “*memleket menfaatini muhafaza ve müdafaa için*” vatan görevinde fikir birliği tesis etmek amacıyla “*Bölük*” adı altında bir birlik oluşturmaya yönelmişlerdir.

Meclis açıldıktan sonra, mecliste “*Bölük*” adıyla bir fırkanın kurulduğu ve Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa başkanlığında 12 kişiden oluşan bir merkez heyetinin olduğu bilinmektedir (Güneş, 1987: 429-430). Ülkenin barışa ulaşmasından sonra Siyasî Fırka biçimine dönüşüp iç politikada önemli görevler yapacağı belirtilen Bölük'ün o aşamada millet tarafından kabul edilebilecek barış şartlarını hazırlamayı, iç ve dış politikaya ilişkin görüşlerini belirleyip hükümete iletmeyi, hükümetin bu görüşleri benimsemesi halinde ona güvenoyu vermeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Bu girişimlere karşın, Meclis-i Mebusan'da barış antlaşmasının meclisçe onaylanmasına kadar devam etmek üzere 5 maddelik siyasî programdaki ve 15 maddelik Nizamname-i Dâhildeki ilkeleri kabul eden mebuslardan Felâh-ı Vatan İttifakı adı altında bir meclis grubu ortaya çıkmıştır.

İsmail Fazıl Paşa, Millî bağımsızlığın gerçekleştirilmesi doğrultusunda alınan “*Misak-ı Milli*” kararlarının alınmasında görev üstlenmiştir. İtilaf Devletleri'nin beklentilerine dair kararların alınmadığı

meclis, ulusal irade dikkate alınmaksızın kapatılmasının adından, 15 Haziran 1920'de “*Kuva-yı Milliye adı altında çıkartılan fitne ve fesadın hazırlayıcısı ve teşvikçilerinden olduğu*” iddiasıyla idamına dair İstanbul I. Divan-ı Harbi'nce giyabında verilen hüküm padişah tarafından onanmıştır.

Meclisin feshi üzerine Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulunan İsmail Fazıl Paşa'nın Türk milleti'ne sağladığı üstün hizmetleri yaşamında edindiği bilgi birikim ve tecrübeleri Milli Mücadele Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren dikkati çekmektedir.

İsmail Fazıl Paşa, 18 Nisan 1921'de Ankara'da gözlerini hayata kapamıştır. Hacıbayram Dergâhi'nda toprağa verilmiştir. Ailesi “Cebesoy” soyadını almıştır.

II. TBMM'NİN AÇILMASINDAN EVVEL İSMAİL FAZIL PAŞA'NIN ANKARA'YA GELİŞİ VE TBMM'YE KATILIMI

İstanbul'un işgali ve milletvekillerinin bazılarının tutuklanmasından sonra “*salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclisin*”³ Ankara'da toplanmasını gerekli gören Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsili'ye adına 19 Mart 1920 tarihinde ilgili makamlara bir emir göndererek yeniden seçim yapılmasını istemiştir (Nutuk, 1999: 562). Birinci Meclis Anayasa tarihinde görülmemiş bir şekilde iki seçimle, 9 Ekim 1919 ve 19 Mart 1920 seçimi ile kurulmuştur. 17 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına bir meclis kurulacağını telgrafla livalara bildirmiş ve 19 Mart tarihli ikinci bir tamim yayınlanarak seçim sürecine girilmiştir (Akın, 2001: 47).

Alınan bu kararlardan sonra, İstanbul'daki milletvekillerinin ve vatanseverlerin Anadolu'ya geçirilmesi ve Ankara'ya getirilmesi olayı başlamıştır. İstanbul'da vatanın kurtarılması için yapılacak hiçbir şeyin olmadığını anlayan ve İtilâf Devletlerince takibata uğrayan aydınlar binbir güçlükle Ankara'ya kaçabilmişlerdir. Bunların Anadolu'ya ve Ankara'ya gelebilmeleri için Mustafa Kemal Paşa, taşradaki, bunların geçiş bölgelerinde görev yapan kişilerle sürekli olarak ilişki kurmuş ve bu kaçışların disiplinli ve sistemli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır.

İstanbul'un işgalinden kısa bir süre sonra, Anadolu'da çalışmak üzere kaçmayı başaran milletvekillerinin bir kısmı ile Ankara arasında sürekli ilişki kurulmuştur. İstanbul'dan kaçanların hepsi, perişan bir halde, Kartal ile Adapazarı arasında İngilizlerden kurtularak Ankara'ya doğru yol

³ Mustafa Kemal Paşa, “*olağanüstü yetkiye sahip bir Meclis*” ifadesini kullanma gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir: “Maksadım toplanacak meclisin ilk anda rejimi değiştirme yetkisine olmasını sağlamaktır. Fakat bu deyim kullanılması maksadı gereğince açıklamadığım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine “salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclis” deyimini kullanmakla yetindim.” (Nutuk, 1999: 562).

almışlardır. Bunlardan, 21/22 Mart gecesi doğuya doğru yürüyüşe devam eden Yozgat Milletvekili İsmail Fazıl Paşa, Meclis-i Mebusan Başkanı Celâleddin Arif, Kırşehir Milletvekili Rıza, Saruhan Milletvekili Reşit beyler meclisin açılışına davet olunan kişiler arasında yer almıştır (Özkaya, 1988: 129-130).

Milli Mücadele döneminde ön plana çıkmış olan İsmail Fazıl Paşa'nın da içinde bulunduğu bu grup, Ali Fuat Paşa'nın hatıratında ifade ettiği üzere, "*Arslan milli müfrezesinin himayesinde Adapazarı'na gelmişler, Düzce tarafının emniyette olmaması yüzünden cenuba dönerek Doğan Çay İstasyonu'na muvasalat etmişlerdi. Aynı yerde başka başka istikametlerden gelmiş olan Mebuslar arasında Nadi (Yunus Nadi) Bey de vardı. Mebus arkadaşlar, oto drezinlerle trenlerin Ankara'ya hareket ettikleri istasyona kadar getirilmiş ve buradan Ankara'ya yolcu edilmişti. O günlerde Erkan-ı Harp Miralayı İsmet (İnönü) ve Binbaşı Saffet (Arakan) Beyler*" Ankara'ya gelmişlerdi (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 23, Belge: 603).

Bu kritik günlerde, Meclisin toplanmasını ve açılmasını güçleştirecek birtakım gelişmeler de yaşanmaya devam etmiştir. 19 Mart 1920 tarihinde gönderilen talimata karşılık kimi yerlerde duraksamalar ve engellemeler de yaşanmıştır (Nutuk, C.I, 1999: 750). Yaşanan bu gelişmeler de Mustafa Kemal Paşa'yı Meclisin açılması noktasında daha hızlı hareket etmeye sevk etmiştir (Nutuk, C.I, 1999: 574).

Yaşanılan tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, Meclisin 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasına karar verilmiştir. Meclis, 23 Nisan 1920 Cuma günü saat 13.45'te en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Mebus Şerif Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Meclis'te toplam 337 Mebus bulunması gerekirken ilk toplantıya 115 Mebus katılabilmıştır (Nutuk, C.I, 1999: 750).

III. İLK İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NİN OLUŞTURULMASI

24 Nisan 1920 tarihinde ikinci birleşimde komisyon, aralarında Yozgat Mebusu olarak seçilen İsmail Fazıl Paşa'nın da yer aldığı mebusların mazbatalarını incelemiştir (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982:6). Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, kürsüden Mondros Mütarekesi'nin imzasından Meclisin açılışına kadar gelişen olaylara değinen uzun bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşması esnasında ayrıca yürütmenin hangi esaslara istinat etmesi gerektiği konusuna da değinmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde uygulanacak hükümet biçimini büyük ölçüde belirleyecek olan bu konuşmasında, meclis yetkilerinin sadece sınırlı bir yasama yetkisi altına alınamayacağına ve meclisin üzerinde herhangi bir kuvvetin mevcut olamayacağına işaret etmiştir (TBMM ZC, D. I, C.I, 1982: 32).

Aynı günün beşinci oturumuna gelindiğinde ise, Meclis Başkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu oturumda, İsmail Fazıl Paşa 44 oyla ikinci başkan vekilliğine seçilmiştir (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 42). Bu esnada Ankara'daki siyasî oluşumun esaslarının belirlenmesinde mebuslar arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey "*Bizim hükümetimiz Osmanlı Hükümeti'dir. Bir hükümet teşkil ediyor değiliz.*" demek suretiyle bu oluşumun geçici olacağı kanaatini aktarmıştır. Bu kanaate sahip olan Kırşehir Mebus Müfit Efendi de "*hükümet istihlas edinceye kadar muvakkat bir idare*" kurulmasını önermiştir (Akın, 2001: 99-100). Genel kanı böyle olmakla beraber, Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey'in teklifi ile meclis, işlerini düzenlemek ve meclisin etkinliğini sağlamak üzere 15 kişiden oluşan "*Muvakkat İcra Heyeti*" seçilerek hükümet gibi çalışmaya başlayacaktır.

Meclis içinde bazı mebuslar ise esasında amacın bir hükümet kurmak olmadığını, halifesi esir edilen bir hükümetin gasbedilmiş hukukunu geri almak için Ankara'da toplandığını belirtmek suretiyle maksadı aşan siyasî girişimler içinde bulunulmaması gereğine işaret etmişlerdir (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 55).

İsmail Fazıl Paşa, Geçici İcra Heyeti seçimlerinden önce söz alarak, bu göreve kimlerin tayin olacağını bilmediklerini ve divan-ı riyasetin kendilerine bu kimseleri göstermesini ve onların içerisinden seçimlerin yapılmasını ve tayin edilmelerini teklif etmiştir. Fakat teklif Celalettin Arif Bey tarafından sakıncalı bulunarak "*âzâ-yı muhteremenin arayı umumiyesiyle intihâb*" olunmasına işaret etmiştir.

Sonuç itibariyle ilk meclisin toplanmasının ve idareye meclis üyelerince el koyulmasının ardından yeni idarenin, en önemli girişimi İcra Encümeni ve Layiha Encümeni şeklinde iki heyet seçmesi olmuştur. İsmail Fazıl Paşa, Şevket Bey ve Hulusi Efendilerin oyların tasnif görevini aldığı yürütme işlerini geçici olarak üstlenecek olan Encümen seçiminden hemen sonuç alınmamıştır (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 58-59).

İlk oylamaya 107 kişi katılmıştır. Seçilme yeterliliğinin 54 kabul edildiği bu turda Celalettin Arif Bey 71, Cami Bey (Baykut) 66, Bekir Sami Bey (Kunduh) 58, İsmet Bey (İnönü) 42, Hakkı Behiç (Bayiç) 33, Dr. Adnan (Adıvar) 27, Şeyh Servet Efendi 26, Ferit Bey 24, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) 23 oy almıştır. 103 kişinin katıldığı ikinci turda oyların 58'ini alan Fevzi Paşa çizgiyi geçerken, üçüncü turda göreceli çoğunluk esasına göre yapıldığından Hamdullah Suphi, Şeyh Servet, Ferit Bey ve Dr. Adnan Adıvar son turda seçilebilmişlerdir (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 59-61). Ayrıca Meclis Genel Kurul Kararı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey ve TBMM Reisi olması sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa'dan oluşan, 8 kişilik geçici bir hükümet kurulmuştur. Muvakkat İcra Encümeni adı ile kurulan bu heyet TBMM'nin ilk yürütme organı, yani ilk hükümetidir. Bu

durumdan da anlaşılacağı üzere, Meclis yürütme yetkisini ilk günden eline alarak, milli mücadeleyi ve milli egemenliği birlikte gerçekleştirmiştir.

IV. İSMAİL FAZIL PAŞA'NIN İCRA VEKİLLERİ HEYETİ'NE SEÇİLMESİ VE FAALİYETLERİ

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmasının ardından yeni Türk devletinin temelleri atılmıştır. Meclis, 24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'yı Başkan seçerek, yasama ve yürütme yetkisini de üzerinde toplamıştır. Meclis Başkanı, Hükümet ve Devlet Başkanı'dır. Meclis tarafından 25 Nisan 1920 tarihinde "*İcra Kuvveti Kurulmasına Dair 5 Numaralı Kararı*" alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1998: 5).

Alınan bu Meclis kararıyla, Fevzi Paşa ile Celaleddin Arif, Cami, Bekir Sami, Hamdullah Suphi Beylerden oluşan İcra Encümeni kurulmuş ve TBMM Başkanı'nın, bu geçici kabinenin de tabii başkanı olduğu belirtilmiştir (Velidedeoğlu, 1990: 30). Bu karar çerçevesinde; 25 Nisan 1920 ile 3 Mayıs 1920 tarihleri arasında görev yapmak üzere; bir "Muvakkat İcra Encümeni" seçilmiştir. Bu esnada, 25 Nisan 1920'de kurulan Layiha Encümeni, hemen çalışmalarına başlamış ve bir haftalık (25 Nisan-1 Mayıs) çalışma sonucunda, beş madde halinde hazırladığı "*İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Tasarısı*"nı meclise sunmuştur. Meclis Genel Kurulu'nda iki gün süren görüşmeler sonucunda, 2 Mayıs 1920'de hükümet içerisinde yer alacak vekillerin ne şekilde seçileceğini belirleyen "*İcra Vekilleri Suret-i İntihabına Dair Kanun*" dört madde halinde kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 185).

3 Numaralı Kanun'da, İcra Vekilleri Heyeti'nin Reisi'ne dair bir hüküm bulunmadığı için, Meclis Başkanı'nın bu heyete başkanlık etmesi tabii görülürken, kanun gereğince vekiller Meclisçe mebuslar arasından seçilecek, vekiller arasında çıkacak anlaşmazlıklar da Meclis tarafından çözülecekti. Anlaşılacağı üzere, yasama organının başı, yürütme organının da başı olarak belirlenmiştir.

3 Mayıs'ta Meclis'in ikinci oturumunda oyların tasnifinin ardından, üçüncü oturumda seçim sonuçlanmıştır. Her vekil için ayrı ayrı olmak üzere salt çoğunlukla yapılan seçimde İsmail Fazıl Paşa, Nafia Vekilliği görevine 137 oydan 79'unu alarak getirilmiştir. İlk İcra Vekilleri seçim sonuçları şu şekilde kayıtlara geçmiştir: "Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'ne 138 oy ile Mustafa Fehmi Efendi (Bursa), Adliye Vekâleti'ne 83 oy ile Celaleddin Arif Bey (Erzurum), Dâhiliye Vekâletine 96 oy ile Cami Bey (Aydın), Hariciye Vekâletine 121 oy ile Bekir Sami Bey (Amasya), Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine 127 oy ile Dr. Adnan Bey (İstanbul), İktisad Vekâletine 99 oy ile Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Müdafaa-i Milliye Vekâletine 118

oy ile Fevzi Paşa (Kozan), Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine 129 oy ile İsmet Bey (Edirne). (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 196-198).

Seçimlerde Heyeti Temsiliye adayları başarılı olmuşlardır. Sonuç itibarıyla TBMM'nin ilk hükümetinde ilerlemiş yaşına rağmen İsmail Fazıl Paşa'da siyasi yaşamında bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Böylece, Meclis reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında kurulan Meclis Hükümeti'nde, İsmail Fazıl Paşa ilk Nafia Vekili olarak görev almıştır. Seçimlerin hemen ardından İcra Vekilleri Heyeti çalışmalarına başlamıştır. Yapılan bir dizi toplantının ardından bir program hazırlanmış ve bu program 9 Mayıs'ta birinci celsede Maarif Vekili Rıza Nur Bey tarafından okunmuştur (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 241-242). İcra Vekilleri'nin bu programı, mebuslar tarafından beğenilmekle birlikte oldukça kısa bulunmuştur. Meclis'te cereyan eden görüşmelerin ardından program kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 246).

Kabul edilen bu programda nafia işleri şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ülkenin iktisat bakımından çok gerekli olup da şimdiye kadar yapımına başlanmamış olan ana ulaşım yollarının, bilinen bunalım yüzünden, bu yıl yapımının sürdürülememesi zorunluluğu vardır. Ancak mevcut olan yollarda halkımızın işlemesine engel olan harap yol parçaları ile köprülerin onarımı ve bu yollarda yapımı bitmemiş olan önemli bölümlerin yapımının bitirilmesine başlanacağı gibi Ankara-Sivas demiryolunun yapımı Yahşi Han durağına kadar tamamlanıp işletilmesiyle ilgili önlemler alınmıştır.” (Velidedeoğlu, 1990:34).

Mustafa Kemal Paşa İcra Vekilleri Heyeti'nin bu kısa süre içinde teşkilini; *“Meclis'in tarih-i küşadı olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu müddet zarfında, bittabi memleket ve millet işleri ve bilhassa menfi cereyan ve faaliyete karşı tedbir almak hususu bir gün bile tevakkuf edemezdi ve etmemiştir.”* şeklinde ifade etmiştir (Nutuk, C.II, 1999:590). Bu hassasiyet kendisini en açık şekilde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda ve İstiklal Mahkemeleri'nin teşkilinde de göstermişti. Bu hususta, Mustafa Kemal Paşa'nın da ifade ettiği üzere; *“Meclis 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanununu ve müteakip aylarda İstiklâl Mahkemesi Kanunlarını da vaz etmekte inkılâbın icabat-ı tabiyesine tevessül eylemiş”* (Nutuk, C.II, 1999:592). Milli Mücadele'nin amacına ulaşabilmesi için koşulların gereklerini yerine getirmiş oluyordu. Buna karşın İstanbul yönetimi mevcut kanun maddelerini Milli Mücadele yanlılarının aleyhinde kullanmaktaydı. İsmail Fazıl Paşa bu duruma ilişkin çekincesini Meclis'te şu şekilde ifade etmiştir: *“Kanunu cezanın tatbik edilmek istenilen şu maddesi pek açık söyleyeceğim, bunu bizim hakkımızda tatbik ettiler, hatta Ali Fuat Paşa hakkında da tatbik ettiler. Bu iltibastan nasıl çıkacağız?”* (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 79-80). Bu çekincenin giderilmesi maksadıyla İsmail Fazıl

Paşa'nın da içlerinde yer aldığı milletvekilleri TBMM' ye şu teklifi iletilmişlerdir:

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Aliyesi'ne

İstanbul'un ve Halifenin esareti dolayısıyla toplanan Meclisi Ali ileride müşkül bir vaziyette kalmamak için ecnebi tesiri altında bulunan İstanbul'daki Hükümetin ittihaz ettiği ve edeceği her türlü taahhüdat ve mukarreratın kabul edilmeyeceğine dair bir madde-i kanuniye yapılmasını ve bunun bütün cihana müstacelen ilanını teklif ederiz.” (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 246)

Milli savunmaya ve milli güvenliğe karşı en ağır fiillerden birini teşkil eden vatana ihanet, bireyin vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devlete karşı sadakat borcuna aykırı hareket etmesini ifade etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, meclis bu konuda çok hızlı bir tutum sergilemiş ve vatana ihanet suçlarını yeniden tanımlama gereği duymuştur. Çıkarılan bu kanunlar ile TBMM otoritesine karşı isyan halinde bulunanların cezalandırılması amaçlanmıştır (Akin, 2001: 159-160). Yapılan bu kanun düzenlemelerinin her şeyden evvel Ankara rejiminin otoritesini kabul ettirme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1. İsmail Fazıl Paşa'nın Demiryolları İdaresi'ni Millileştirme Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı sırasında demiryollarındaki gayrimüslimlerin aleyhteki faaliyetleri İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekâleti görevi esnasında en üst seviyeye çıkmıştır. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin mağlup olması ile imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erdirmiştir. Mütareke, Osmanlı Devlet idaresine siyasî, askerî ve ekonomik anlamda sınırlandırmalar getirerek, devletin egemenlik haklarını kısıtlamıştır. Özellikle mütarekenin 10. ve 12. Maddeleri, hükümet yazışmaları dışındaki telgraf telsiz haberleşmesinin denetlenmesini ve Toros Tünelleri'nin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesini öngörmekteydi.

Buna göre hükümet yazışmaları dışında telgraf ve telsiz haberleşmesinin denetlenmesinin İtilaf Devletleri denetimine bırakılmış olması resmî makamların ülke içinde meydana gelen olumsuzluklarla ilgili çabuk ve doğru haber alabilmelerinin ve verebilecekleri muhtemel talimatları gönderebilmelerinin önünde önemli bir güçlük meydana getirmiştir (Bıyıklıoğlu vd., 1962: 44-46). Nitekim Mondros Mütarekesinin hemen ardından özellikle Çukurova bölgesinde yaşanan gelişmeler ve bölgedeki komutanların mesajlarının Ermeni telgraf memurlarınca engellenmesi bunun en büyük göstergesidir (Keleşyılmaz, 2003a: 114-115).

Bu sayede İtilaf Devletleri yurdun farklı bölgelerinde gerçekleşmesi muhtemel direnç hareketlerini ve kıpırdanmaları engelleyerek Türk

milletinin işgallere karşı tepki göstermesine mani olamaya çalışmışlardır. Böylelikle mütareke sonrasında meydana gelen yabancı işgal müdahaleleri, Ermeniler ve Rumlar gibi zümrelerin olumsuz faaliyetleri Türk milletinin ileride yaşayabileceği kötü günlerin habercisi niteliğindedir. Bu doğrultuda devletin savaş esnasında yaşadığı önemli sorunlardan birisi de dil bilen ve aynı zamanda güvenilebilir elemanın yokluğudur. Bu eksiklikten ötürü stratejik faaliyetlerde sansür ve istihbarat işlerinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır (Keleşılmaz, 2000b: 143).

Bu durum Milli Mücadele sırasında var olan kısıtlı imkânlarla, milletimize bağımsızlığını kazandıracak kadronun işini daha da zorlaştırmıştır. Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren aktif rol oynayan İsmail Fazıl Paşa'nın I. TBMM'de Nafia Vekilliği sırasında da Milli Mücadele öncesinde yaşanan gelişmelere benzer nitelikte olaylar meydana gelmiştir. Bu dönemde karşılaşılan önemli problemlerden birisi de, gayrimüslimlerin özellikle Rum telgraf memurlarının Türk Kurtuluş Savaşı aleyhine girişimleridir. İsmail Fazıl Paşa bu durumu meclise sunduğu bir takririnde şu şekilde ifade etmiştir: *“Demiryollarının hüsn-ü idaresi memleketin her türlü menafine muvafık olduğu halde bunun aksi takdirinde zeki mazarratlar tahaddüs ettikçe malumdur. Müdürlerimi Behiç Bey'in şimdiye kadar şimendiferlerin gerek emr-i idaresinde ruviyyet ve iktidarı ve istikameti mücerreb ve musaddak olduğu halde her nasılsa Hıristiyan ve Yunan tebeasından olan memurların bi-hasbi'd-darureşimdiye kadar istihdamlarında zaruret ver ise de Müslüman unsurların bu fertten yani Hıristiyanlardan gördükleri birçok zarar ve felaketten dolayı asabiyetleri gün be gün tezayut ederek bunları istihdamlarını bir ikzar-ı mebni olduğu iddiasını rivayet etmektedirler.”*⁴ (TİTE Arşivi, K.176, B.8, T. 11.12.1336. (K: kutu, B.:belge, T. tarih anlamında kullanılacaktır.)

Yaşanan bu olumsuzlukları önlemek amacıyla İsmail Fazıl Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazısında demiryollarında gayrimüslimlerin yerine Türklerin görevlendirilmesi ve haberleşme dilinin Fransızcadan Türkçeye çevrilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir (TİTE Arşivi, K.177, B.14, T. 05.09.1336).

İsmail Fazıl Paşa, demiryollarında görevli Hıristiyan ve özellikle de Yunanlı memurların görevlerine devam ettirilmesinin Türkler nezdinde yarattığı olumsuz havaya önemle temas etmiştir. Ermeni ve Rum unsurların yerlerine Türk görevlilerin istihdamı konusunu da hazırladığı raporda özetle şu şekilde ifade etmiştir:

⁴ Konya Valisi Haydar Bey'in Anadolu Şimendiferler Müdürü Umumiye Behiç Bey'e gönderdiği yazıda Yunanlı şimendifer telgraf memurlarının bütün hareketi içindeki Rum ve Ermenilere aktardıklarının anlaşıldığını ve bunlara karşı alınacak önlemleri belirten yazısı için bakz. (TİTE Arşivi, K.177, B.16, T. 01.09.1336).

1. *Demir yollarının hüsnü idaresi memleketin her türlü menafine muvafık olduğu halde bunun aksi takdirinde zeki mazarratlar tahaddüs ettiği malumdur. Müdürlerimi Behiç Bey'in şimdiye kadar şimendiferin gerek emr-i idaresinde ruviyyet ve iktidarı ve istikameti mücerreb ve musaddak olduğu halde her nasılsa Hristiyan ve Yunan tebeasından olan memurların bi-hasbi'd-darure şimdiye kadar istihdamlarında zaruret var ise de Müslüman unsurların bu fertten yani Hristiyanlardan gördükleri bir çok zarar ve felaketlerden dolayı asabiyetleri gün begün tezayüt ederek bunların istihdamlarını bir ikzar-ı mebni olduğu iddiasını rivayet etmektedirler.*
2. *Bu rivayat ve şayiati her tarafta ol derece taammum ve tevessu' etmiştir ki bunun aksini ispat ile ikna etmek imkan haricine çıkmıştır.*
3. *Bu şayialardan mütevellid olan mazarrat bi'n-netice Behiç Bey efendinin şahsında terekkuz ediyor. Peyder pey ve ahir emir muma ileyha göndetilen pek şedit bir şahsa kasıt hasmiyanlar bu babda delail-i katiye teşkil ettiler.*
4. *Şimendiferlerin hüsn-ü idaresi Behiç Beyin müdüriyet-i umumiyede bekası memuriyetiyle amil olduğuna vekaletçe kanaat-i kamile hasıl olduğundan hem kendi şahsını vikayeetmek ve hem de bu rivayat ve şayiata bir nihayet vermek ve cevab-ı kati tahtında görülmüş olduğundan şimdiki halde Yunan tebeasından ve belli başlı göze batan [Heralakus]u ma aile hudud-u hariciyeye yahut başka uzak mahallerini olur onun behemahali tebeiyeydi. Ve [Marmurazıl ve Esiliki Mesarati Diyolu] ma aile [Marmurazıl Dardler Sofi] [Telgrafçı Aleksandır Fayuti] ve daha bunlar gibi göze batanların Yunanların tehdida şayiati ve muhacematı bir dereceye kadar tehvin ve tahfiş etmek üzere behemahal ibadları.*
5. *Balada zikredilenlerden ma ada tebeiyeleriyle ahval-ı nafir hayriyeyi izale edecek olanların dahi ibadi hassaten olunur.*
6. *Dirici ve Ankaradan Cemal, ba-Safci diyo gibi vazaif-i adiyede mustahkem Hristiyan birilerine hemen Müslümanlardan tedarik ve tayiniyle onların ve eminelerine yine verilmesi*
7. *Bu icraatın hemen mevki-i tatbiki konulması şimendiferlerin maatip ve merkatinı bir takım muhali ve şedit cereyanlarıyla atalaete mahkum kılmak noktasından ala Salame Bey elzem görüldüğünden sabiku'l-beyan eşhasu hakkında görülen muamelenin hemen icrasını muma ileyh Behiç Beyin reviyet ve maslahat-i vataniye viranesinden bikelam..” (TİTE Arşivi, K. 176, B. 8, T. 11.12.1336).*

Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz önlemleri almasında etkili olan gelişme, Konya Valisi Haydar Bey'in Anadolu Demiryolları⁵ Müdürü Behiç Bey'e gönderdiği yazısında da doğrulamaktadır. Bu yazıda demiryolları telgraf memurlarının bütün harekâtı içerideki Rum ve Ermenilere aktardıkları çok açık bir şekilde bir kez daha vurgulanmıştır (TİTE Arşivi, K. 177, B. 6, T. 01.09.1336). Aleyhteki bu faaliyetlere karşı alınan önlemlerin ne derece önemli olduğunu da İsmail Fazıl Paşa, TBMM'ye verdiği taktirde şu şekilde ortaya koymuştur: “*Şahs-ı muhikları himayeye ruh-u memleketin ve saltanatın olan şimendiferlerin selamet-i hareketi himaye maksadıyla talimatla tevcih eylediğim icraat biraz mü'ziç olsa dahi min kabul-i emirin ruyet-u iktidarlardan ve vataniyyeden beylerden beklerim.*” (TİTE Arşivi, K. 176, B. 8, T.11.12.1336).

Felaket senelerinin yaşandığı ve uçurumun kenarına gelindiği dönemde yeni devletin kurucuları dışarıda emperyalist güçlere karşı mücadele verirken içeride de bu güçlerin kışkırttığı azınlıklara karşı mücadele vermek zorunda kalmışlardır.

İlgili verilerden de anlaşıldığı üzere, ülke geleceği açısından hayati önem taşıyan demiryollarına gereken önem verilmeye çalışılmakla birlikte alınan önlemlerin başında gelen demiryolları idaresini millileştirme hareketi ulusal güvenlik açısından da olağanüstü önem taşımıştır⁶ (TİTE Arşivi, K. 179, B. 18, T.03.02.1337). İsmail Fazıl Paşa'nın başlatmış olduğu bu mücadele ışığında kendisinden sonra görevi devralan devlet görevlileri ülkenin yapılanmasında öncelikle demir ve kara yollarının inşası için gerekli çalışmaları yapmış, demiryollarının yabancı şirketlerden alınıp, millileştirilmesi için büyük gayretler göstermiştir (Ergin, 1977: 29-30).

2. İsmail Fazıl Paşa'nın Diğer Faaliyetleri

İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekilliği görevi esnasında önemli olarak gördüğümüz problemlerden birisi de demiryolu taşımacılığı için gerekli olan kömür meselesidir. Bu duruma ilişkin ilk örnek; Meclis Başkanlığı'na Niğde Mebusu Vehbi Bey ve arkadaşlarının sundukları, 13 Mayıs 1920 tarihli, şimendiferde kömürün mevcut olup olmadığına dair taktirdir (TBMM ZC, D.I, C.I, 1982: 285-286).

⁵ Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu Demiryolları ile kastedilen sahayı İsmail Fazıl Paşa şu şekilde izah etmiştir: “Eskişehir'den Konya'ya kadar ve İzmit'ten Haydarpaşa'ya mümted (uzayan) kısım ve Alayund'dan-Kütahya'ya giden şubeden oluşmaktadır. Bakz. (TBMM ZC, D.I, C. III. s.349).

⁶ Demiryolları İdaresinde takip edilen millileştirme hareketi, İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekilliği'nden 25 Aralık 1920 tarihinde ayrılmasına kadar devam etmekle birlikte, 29 Aralık 1920'de Nafia Vekilliği'ne seçilen Ömer Lütfi Bey'in döneminden sonrada devam ettirilmiştir.

Söz konusu takrire İsmail Fazıl Paşa, 25 Mayıs 1920'de verdiği cevapta; Ankara, Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya ve Ulukışla hattının İngiliz kuvvetleri tarafından kullanılamaz hâle getirildiğine işaret etmiştir. Daha sonra bu hattın 20. Kolordu Kumanda Heyeti ve Sivas-Ankara Şimendiferi İşletme Müdürü Vasfi Bey'den oluşan heyet tarafından işletmeye açık bir hâle getirildiğini ifade ederek buna karşılık elde bulunan mevcut kömürün en iyi ihtimalle Aralık ayına kadar yeterli olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, D.I, C.II, 1982: 4-5).

Bu hususta gerekli önlemlerin alındığını ve ilerleyen dönemde de tren hattının faal hâle getirilmek istendiğini ifade etmiştir.

Esasında gerekli önlemlerin bu dönemde alınmasını güçleştiren durumların başında İtilaf kuvvetlerinin işgallerini özellikle hammadde bölgeleri ve bu bölgelere giden yollar üzerinde yoğunlaştırmış olmaları gelmektedir (TBMM ZC, D.I, C.II, 1982: 5)

Milli Mücadele'nin ilk yıllarında ise durumun kontrol altına alınması hususunda güçlük çekilmiştir.

İsmail Fazıl Paşa, 20 Aralık 1920 tarihinde Hamdi Namık Bey'in "şimendiferlerin istihlak ettiği adımlar hakkındaki" sualine karşılık meclis kürsüsünden Nafia Vekâleti'nin demiryollarında kömür kullanmak için kömür madenleri işletmek üzere bütçesinde yeterli parası olmadığına dikkat çekmiştir. Bu problemin aşılabilmesi için, Müdafaa-i Milliye'nin yeteri kadar amele taburları teşkil ederek bu taburların Uşak, Afyon Karahisar ve Kütahya civarında olan kömür madenlerini çıkarmaları üzerinde durmuştur (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 443).

Bu açıklamaya ek olarak Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın açıklaması; Oturak, Kütahya, Bozüyük'teki linyit yataklarının cepheye yakın olmalarından dolayı özellikle son dönemde meydana gelen askerî hareketlerin bu bölgeden istifade edilmesini zorlaştırdığı yönündedir. Ayrıca bu doğrultuda Karaman'daki maden kaynaklarından istifa edileceğini ve gerekli çalışmalarında yapıldığı yönünde Fevzi Paşa tarafından Meclis'e açıklama yapılmıştır (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 444).

Bu konuda milletvekillerinin yaptıkları açıklamada dikkati çeken diğer bir husus ülkedeki şartların son derece zor olmasına rağmen ağaçların kesilmesine ve ormanların bu yolda tahrip edilmesine karşılık ormanlara karşı duyulan hassasiyettir. Bu durum Türk insanının memleketine beslediği sevginin en açık ispatıdır (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 190-192).

İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekilliği döneminde 21 Ağustos 1920 tarihine gelindiğinde, Meclis gündemini işgal eden diğer bir konu da Anadolu hattı memurlarının maaşlarının verilmesi hususu olmuştur. Sunulan kanun maddesine göre: "Hükümet tarafından vaziyet edilmiş olan Anadolu

şimendiferi memurin maşatına mahsuben Hazine-i Maliye'den 16 bin liranın sarfına Maliye Vekâleti mezundur." (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 349)

Kanunun okunmasının ardından söz alan İsmail Fazıl Paşa, işgalci güçlerin demiryolları üzerindeki tahribatlarına işaret ederek, işgaller sırasında Fransızların ve İngilizlerin Eskişehir'de yetmiş bin liraya ve en kıymetli demiryolu malzemelerine koyduklarına değinmiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Türk milletinin demiryollarının İstanbul hükümetlerince bu şekilde sahihsiz bırakılması ülke müdafaası vermekte olan TBMM'nin ve dolayısıyla Nafia Vekilliği'nin işini zorlaştırmıştır (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 349-353,360,367).

Buna ilaveten, İsmail Fazıl Paşa'nın Meclis kürsüsünden milletvekillerine; "*Zira ne para mevcut, ne de amele...*" (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 349) şeklinde seslenmesi Milli Mücadele'nin hangi şartlarda cereyan ettiğini gözler önüne serilmesi açısından önem arz eder. Dönemin şartlarını tüm açıklığı ile ortaya koyan bu ifade de işgalci güçlerin şartları Türk milleti aleyhine ne denli zorlaştırdıklarını görmek mümkündür.

Bu bağlamda, 22 Ağustos 1920 tarihinde, Bağdat Demiryolu hattının maaş ve masrafları için 96 bin lira harcama yapılmasına ilişkin Nafia ve Maliye Vekâletleri ve encümenlerin kararnameleleri gündeme alınmıştır. Bu hususta, söz alan İsmail Fazıl Paşa, bu istenilen paranın hangi noktalarda kullanılacağına ilişkin sualleri ve tenkitleri dinlemeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Ardından Celalettin Arif Bey'in yazılı ve Ali Şükrü Beyin sözlü suallerine cevap vermiştir (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 370). Müzakerelerin içeriğini daha çok demiryolu hattında görevli gayrimüslimler ve burada görevli bulunan kimselerin aldıkları maaşlar teşkil etmektedir (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 370-371).

Bunun yanında görüşmelerde Besim Atalay'ın dikkat çektiği konu, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uzun yıkıcı savaşlar neticesinde ortaya çıkan ekonomik buhranın toplumun temel değerlerinde yarattığı tesirdir. Bu dönemde ahlaki yozlaşmanın bir diğer göstergesi ise bulaşıcı bir hastalık gibi devletin tüm kademelerine ve topluma sirayet eden rüşvetin artmasıydı. Besim Atalay bu durumu Meclis'te şu şekilde ifade etmiştir:

"Seferberliğin son ikinci senesinde bir kelime doğdu. Bilirmisiniz. Anafor. Bu kelime şüphesiz şimendifer idarelerinden doğdu ve pek iyi biliyorum. İzmir'le Karahisar arasında işleyen şimendifer idare memurları, gardöfrenleri, hulâsa hepsi. Hepsi bu kelimeyi pek iyi biliyorlardı. Kelime mantar gibi büyüdü. Yağlı leke gibi sirayet etti. Memleket de baştan ayağa kadar anaforcu oldu. Anafor adeta meşru bir şekil aldı." (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 371).

İsmail Fazıl Paşa bu ifadelere karşılık kendilerinin görevi çok kısa süre önce aldıklarını söyleyerek anafor hakkında bir şikâyetin olmadığına

ilişkin Meclis'e teminat vermiştir. Bu konu hakkındaki hassasiyetini ise şu şekilde ifade etmiştir: “Eğer şu bir buçuk ay zarfında anafor meselesi deveran ediyor da ve bana da haber verildiği halde aldırmamışsam ve hakkından gelememişsem, bu kürsüye bir daha çıkmam...” (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 371).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere gerek milletvekilleri gerekse Nafia Vekilliği görevini üstlenen İsmail Fazıl Paşa, milletimizin en kritik dönemlerinde karşı karşıya kaldıkları bu probleme karşı son derece sert bir tavır koymuşlardır. İçeride de bir yandan ayaklanmalarla mücadele eden Millî Meclis diğer yandan, otorite boşluğunun yaratmış olduğu rüşvetle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

23 Ağustos 1920 tarihinde gündeme alınan bir diğer mesele ise, Anadolu Şimendifer İdaresi'nin maaş ve masraflarını teşkil eden 145 Liranın 1920 senesi bütçesinde masrafları içerisine alınmasıdır. İsmail Fazıl Paşa, Anadolu şimendiferinin önemine; “Bu şimendiferlerin tahrikini ve bunların seyrü hareketinin intizarını temin etmek bize farzı ayındır. Zira müdafaa-ı memleket nokta-ı nazarından pek ehemmiyetli bir meseledir.” (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 399). ifadesiyle değinerek bu noktada Meclisin Bağdat demiryolları hususundaki hassasiyetin burada da gösterilmesini istemiştir.

Anadolu şimendiferinin önemini, İsmail Fazıl Paşa; “Şimendiferin yalnız sevkiyatı askeriye ile meşgul” (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 370). olduğunu belirterek bu hususun önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuç itibarıyla İsmail Fazıl Paşa'nın ısrarlı takibi neticesinde “Anadolu Demiryolu işletme dairesinin maşat ve masarifatı için talep edilen yüz kırk beş bin liranın sarfına mezuniyet itası hakkında” TBMM'ye sunulan takririn ilgili maddeleri oylama sonucunda kabul edilmiştir (TBMM ZC, D.I, C.III, 1982: 400).

Meclis gündemine alınan diğer bir mesele ise, 6 Kasım 1920 tarihinde, Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi'nin Garzan Köprüsünün tamiri hakkındaki kanun teklifidir. Bu teklife Nafia Vekâleti'nden verilen yazılı cevapta gerek maddi imkânların yetersizliğinden gerekse “memurini fenniyyenin” olmamasından dolayı Köprü'nün inşasına mevsim şartları da dikkate alınarak başlanmadığı, fakat çalışmalara ertesi yıl başlanacağına ilişkin Nafia Vekili namına müsteşarı tarafından hazırlanan cevap yazısı 2 Kasım 1920 tarihinde Meclis'e verilmiştir (TBMM ZC, D.I, C.V, 1982: 272). Meclis'te bu konu üzerine yapılan görüşmeler esnasında milletvekillerinin ifadeleri dönemin şartlarında yaşanan sıkıntıları gözler önüne sermektedir. Bu hususta söz alan Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey'in; “Hakikaten şimdiye kadar oralara birçok valiler gitmiş, birçok kumandanlar oradan geçmiş, birçok harekât-ı askeriye yapılmıştır. Maateessüf Basur ve Garzan köprüleri yapılmamıştır.” İfadelerine ek olarak; Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi söz alarak; “Orada binlerce

hayvanlar telef oluyor, koyunlar, merkepler, insanlar telef oluyor. Seksen vali gelmiş, geçmiş o köprüyü yaptırمامışlar. Diyoruz ki orada hâkimiyetimiz var. Hâkimiyetimizi ne ile ispat edeceğiz.” Demıştır (TBMM ZC, D.I, C.V, 1982: 272).

Milletvekillerinin temas ettikleri üzere mevcut dönem şartları içinde ülke bayındırlık sahasında geri kalmakla birlikte, bu bunalımlı dönem içinde kurtuluş mücadelesi vermekte olan TBMM gerek askerî gerekse ekonomik yatırımlar açısından zor duruma düşmüştür.

3. İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekâleti'nden Düşürülmesi

İsmail Fazıl Paşa Aralık 1920 tarihinin başlarından itibaren Meclis'te özellikle demiryolları işletilmesi ve trenler için gerekli olan araç ve gereçlerin temini noktasında muhalif grupla karşı karşıya kalmıştır (TBMM GZC, C.I, 1985: 272).. Bu hususta, 4 Aralık 1920 tarihinde, Bursa Mebusu Emin Bey'in şimendiferlerin tamirâtı ve işletilmesi hususundaki sual tavrı ile ciddi tartışmalar yaşanmıştır. (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 189). Tavrın okunmasının ardından söz alan Karesi Mebusu Hasan Basri; *“Meydanda Nafia Vekâleti de yok, dâhiliye de yok. Tavrırleri gönderecek vekalet yok ki!...”*⁷ ifadeleriyle eleştirisini yöneltmiştir.

İsmail Fazıl Paşa, adı geçen tavrırlere ilişkin, 7 Aralık 1920 tarihinde söz alarak, trenlerin yedek parçaları hususunda lazım gelen çalışmaları bu tarihten iki veya üç ay önce başlattığını belirterek, bu hususta, İtalya'ya bir heyetin gönderilmek istendiğini fakat bu tarihte maddi olanaksızlıklardan dolayı bunu gerçekleştiremediklerini ifade etmiştir. Buna karşılık elde hazır bulunan sadece ahşap malzemelerden yararlanılmadığına değinmiştir. Bununla birlikte, ülkenin farklı bölgelerindeki şimendifer hatlarından ve dekovil raylarından yararlanılmadığını ifadelerine eklemiştir⁸.

İsmail Fazıl Paşa'nın ardından söz alan Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, daha önce Nafia Encümeni'nde görev aldığı dönemde İsmail Fazıl Paşa'nın da ifade ettiği üzere Avrupa'ya gerek araç ve gereçlerin alınması amacıyla kanun tasarısı hazırladıklarını fakat bu süre zarfında bu konuda gerekli hazırlıklara henüz başlanılmadığını ifade etmiştir. Bu

⁷ Meclis'te bu tartışmaların cereyan ettiği günlerde İsmail Fazıl Paşa'nın hastadır. Aralık ayı başında Çünkü Aralık ayı değin geçen süre zarfında İsmail Fazıl Paşa'ya ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte, 7 Kasım'da İsmail Fazıl Paşa Meclis kürsüsüne çıktığında sıhhatinin iyi olmadığını ve konuşmasına paltosunu çıkarmadan devam edeceğini söyleyerek milletvekillerinden nezaketten özür dilemiştir. Bakz. (TBMM ZC, D.I, C.V, 1982: 256).

⁸ İsmail Fazıl Paşa Şimendiferlerden gerektiği ölçüde yararlanılması noktasında, maddi imkânların yetersizliğine ek olarak şunları belirtmiştir; *“Dekovil raylarına gelince Nafia vekâleti lazım olduğu derecede onlara vaziyet edememiştir. Çünkü hem uzak hem de onlar orada sevkiyat-ı askeriyeye tahsis edilmiştir.”* Bakz. (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 255-256).

noktada İsmail Fazıl Paşa'ya ve hükümete; “Paşa hazretlerinin verdiği izahattan anlıyoruz ki, yedek alet, edevat ve yağlar hakkında maalesef bir şey yapılmamıştır. Şimdi bunun yapılmamasını esbabını, bendeniz asıl anladığıma göre, maliyecilik ve daha doğrusu hükümetçilik zihniyetinde görüyorum.” demek suretiyle sert bir eleştiri yöneltmiştir (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 257).

İsmail Fazıl Paşa bu eleştirilere karşılık gelen açıklamanın kâfi olduğunu ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin yapacağı açıklama üzerine ilkbahar ayında projeleri takdim edeceğini ilave etmiştir (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 258). 20 Aralık 1920 tarihinde ise, Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, İtalya'ya demiryolu malzemesi almaya gönderilen iki Mebus hakkında Meclis Başkanlığı'na; “Nafia vekâletince şimendifer alet ve edevati mubayaa etmek üzere arkadaşlarımızdan iki kişinin İtalya'ya azimeti bittensip azimet etmek üzere olduklarını istihbar ettim. Giden arkadaşların mütehasıs olmadıklarını anladım.” ifadelerine yer verdiği, suiistimal iddiasıyla gensoru önergesi vermiştir (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 429).

Mehmet Şükrü (Karahisarı Sahip) Bey'in bu takririne karşılık Mustafa Kemal Paşa, Bakanlar Kurulu'nun “Şimendifer yedek edevati mubayaa etmek üzere Avrupa'ya izam edilecek komisyon azasından olan Kozan Mebusu Dr. Mustafa ve Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Beylere tahsisatlarının tam olarak itasına dair teklifi” ni okutmuştur (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 430).

Bu teklifin okunmasının ardından söz alan Karesi Mebusu Abdülgafur Efendi Mustafa Kemal Paşa'ya; “Reis Beyefendi bu istizaha hiç lüzum yok, emri vaki karşındayız. Aldığımız habere göre bunların gittiği anlaşılıyor.” demiştir (TBMM ZC, D.I, C.VI, 1982: 430). Abdülgafur Efendi'nin bu ifadesine 25 Aralık 1920 tarihindeki oturumda söz alan Mehmet Şükrü Bey de (Karahisarı sahip) “Gördüm ki Meclis-i Âliniz her vakit emri vaki karşısında bulunduğu gibi bu defa da emri vaki karşısında kaldı...”⁹(TBMM ZC, D.I, C.VII, 1982: 12). diyerek Meclis içerisinde muhalif grubun niyetini ortaya koymaktadır.

İsmail Fazıl Paşa, 25 Aralık 1920 tarihinden daha önce Meclis Kuruluna Mehmet Şükrü Bey tarafından verilen önergeye ilişkin söz alarak bahsi geçen meseleyi şu şekilde özetlemiştir: “23 Ağustos 1336 tarihinde bu şimendiferlerin yedek eşyasını almak lüzumu katisi hiss olunmuş idi ki, bunlar alınmadıkça yeniden tamir edilecek yeni eşyası yoktur. Gelelim iki zatın gönderilmesi meselesine. Bunlardan başka mahsus olarak Anadolu hat tamirâtı mühendisi Necip Efendi bir de Eskişehir'den ustabaşı Mustafa

⁹ Anadolu Demiryolları için edevat satın almak üzere Avrupa'ya gidecek olan heyet için verilecek avans ve ilgili konularda Heyet-i Vükela'nın kararname sureti için bakz., (TİTE Arşivi, K. 176, B.10, T. 23.12.1336).

Efendi gönderildi. Asıl mütehassis bunlardır, eşyayı bunlar seçecekler ve bakacaklar, gerek haritasını ebadını tetkik edecekler, muvafık olanlarını alacaklar. Ancak, bu mesele mübayaaya aşağı yukarı zannederim 150 bin liraya tebliğ olacaktır. 150 bin liralık bir mubaayıtı yalnız bir Necip Efendiye, bir mütehassis veya ustabaşı Mustafa Efendiye bu parayı teslim etmeye ben cesaret edemem.” (TBMM ZC, D.I, C.VII, 1982: 11-12). diyerek, Meclis’te cereyan etmekte olan tartışmalara cevap vermeye çalışmıştır.

Mehmet Şükrü Bey, İsmail Fazıl Paşa’nın Meclis’te arz etmeye çalıştığı bu duruma karşılık, *“Meclis bütçesinin bu kadar açık olduğu bir zamanda tasarrufa riayet etmenin”* (TBMM ZC, D.I, C.VII, 1982: 13). lazım geldiğini ve *“kendilerinin mütehassis olarak gönderdikleri bu zevata itimatları yoksa”*¹⁰ itimat ettikleri kimseleri bu vazifeye vermelerinin daha uygun olacağını söylemiştir (TBMM ZC, D.I, C.VII, 1982: 12).. Mehmet Şükrü Bey daha sonra İhsan Bey ile birlikte *“verilen izahat kâfi olmadığından Nafia Vekâleti’ne âdemi itimat edilmesi”* amacıyla gensoru vermişlerdir (TBMM ZC, D.I, C.VII, 1982: 17).

İsmail Fazıl Paşa oylamaya geçilmeden evvel sonradan gönderilen kişilerin kayırdığına ilişkin suçlamalara karşın şu savunmayı yapmıştır. *“Bu adamların kayırdığı sözünü olanca kuvvetimle reddederim. Zira ben hiçbir zaman vatanıma, milletime zarar verecek bir meselede bulunmadım ki, bu sefer de iki arkadaşına beş, on para vermek suretiyle onları kayırayım da milletimi izrar edeyim. Eğer böyle olmuş olsa idi Sultan Hamid zamanında hiçbir vakit hiç biriniz benim kadar on yedi sene bu dağlarda sürünmezdi. Bu şerefimi muhafaza edin. İsterseniz itimat ediniz, isterseniz etmeyiniz. Binaenaleyh öyle Nafia Vekili anlamadan, dinlemeden şu işi yapmış demek... katiyen bu cehaleti kabul edemem. Sizin işinize gelmiyorsa alasını tayin edebilirsiniz. Ona bir şey diyeceğim yok. Ha şimdi mesele, bugün milletin başına çökmüş olan buhran-ı maliyi eğer bu dört bin lira, üç bin lira miktarındaki tahsisat ki bu da tamamıyla bir hüsnüniyete müpteni-mubayaatta bir suistimal olmasını bir fenalık olmasın diye vuku bulan bu maksat ve niyeti haliseyi başka maksada tebdil edecek olursanız bunu da olanca kuvvetimle reddederim. İşte benim söyleyeceğim bundan ibarettir. (Huz ma safâ da, ma keder) artık başkasını isterseniz yapabilirsiniz.”* (TİTE Arşivi, K. 171, B. 6, T. 25.12.1336).

Mustafa Kemal Paşa üçüncü oturumda oylama sonuçlarını, *“Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa Hazretlerine karşı 28 itimat, 2 müstenkif, 69 ademi itimat...”* olarak açıklamıştır (TBMM ZC, D.I, C.VII, 1982: 18, 27-28).

¹⁰ Bu esnada İsmail Fazıl Paşa gerekçesini defalarca tekrarlamaktadır. *“Efendim mesele o değildir. Başka adama emniyet edememek meselesidir. Ben başka adama emniyet edemem...”* Bakz. (TBMM ZC, D.I, C.VII, 1982: 12).

Gensoru oylaması sonucu İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekilliği görevinden düşürülmesi 69 güvensizlik oyuna karşılık 28 güvenoyu ile gerçekleşecektir.

İsmail Fazıl Paşa'nın vekillik görevinden düşürülmüş olmasından sonra da demiryolu malzemesi alımına ilişkin suiistimal kuşkusu devam etmiş ve meclis gündemine taşınmıştır. İtalya'dan demiryolu malzemesi satın almaları için görevlendirilen Süreyya Bey ve Dr. Mustafa Bey 22 Haziran 1338 (1922) tarihli Meclisin üçüncü oturumunda yöneltilen eleştirilere cevap vermişlerdir. İlk olarak söz alan İbrahim Süreyya Bey, özetle şu ifadelerle yer vermiştir: *“Harp sırasında idi. Acele, yani mubayyat için bizi gönderdiler. Sonra burada münakaşa olmuş. Biz giderken 110 bin lira tahsisat verdiler. Bu parayı İtalyan frangı yaptılar, bize verdiler ve biz İtalya'da gittik ve tüccar olarak gittik. Bu parayı orada bankaya verdik banka üzerinden faiz yürüttük, yani menafini muhafaza ettik. Aynı zamanda alacağımız eşya için buradan bize bir liste vermişlerdi. Bu listede belki üç, dört yüz kalem eşya vardı. Orada aldığımız malları yağ vesaire gibi mallar dahil olmak üzere uzmanlara götürüyorduk ve bunların tahlillerini yaptırıyorduk. Raporları burada vardır. Nafia İdaresine verdik. Biz buraya geldiğimiz zaman 1 100 000 frank kadar hesabı buraya tamamıyla teslim ettik. Nafia Vekaleti'ne verdik. Nafia Vekâleti vasıtasıyla şimendiferin muhasebecisi hazır olduğu halde bu hesabat tetkik edilmiştir ve buna dair bize vesika vermişlerdir.”* (TBMM GCZ, C.III, 1985:502-504).

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, listede yer alan demiryolu malzemelerinin ilgili faturaların teslim edildiği üzerinde durulmuştur. Bu ifadelerin ardından Mecliste *“kafi sesleri”* nin yükselmiş olması İbrahim Süreyya Bey'in konuşmasının milletvekillerini tatmin ettiğini düşündürmektedir. İbrahim Süreyya Bey'in hemen ardından söz alan Dr. Mustafa Bey ise benzer ifadelerle yer vererek herhangi bir şekilde suiistimalin olmadığı ve banka vasıtası ile kendilerine tahsis edilen paranın tutarını gösterir hesap cetvelinin ve bunun karşılığında alınan malların faturalarının Nafia Vekâleti ve demiryolları idaresince muhafaza edildiği üzerinde durmuştur. Gerek İbrahim Süreyya Bey'in ve gerek Dr. Mustafa Bey'in Mecliste demiryolu malzemesi alımına ilişkin yaptıkları izahat milletvekillerince yeterli bulunmuş ve Meclis gündemine bundan sonraki tarihlerde alınmamıştır.

SONUÇ

İsmail Fazıl Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde askerlik görevinden emekli olana kadar askerî sahada üstlendiği görevlerde gerekse Millî Mücadele Dönemi'nin başlarından itibaren aldığı vazifelerde, dürüst samimi, namuslu fedakâr, cesaretli ve vatanperver olduğunu ifade edebiliriz. İsmail Fazıl Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine tanıklık ettiği sırada

devamlı surette mücadelenin merkezinde olmakla birlikte, devlet içinde yaşanan haksızlıklara ve devleti yıkıma götüren olaylara karşı çıkmış, ilerlemiş yaşına rağmen kendisini gelecekte milletin kurtuluşunu sağlayacak imkânların sağlanmasına adanmıştır.

Meclis-i Mebusan'ın feshi üzerine Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de hazır bulunmuştur. İlk kurulan Vekiller Heyeti'ne, 3 Mayıs 1920'de Nafia Vekili seçilmiştir. Üstlenmiş olduğu bu önemli görevinde olağanüstü tedbirli ve titiz davranmıştır. Milli Mücadele yıllarının hemen başlarında demiryollarında görevli gayrimüslimlerin aleyhteki faaliyetlerinin giderek arttığı dikkati çekmektedir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra işgal kuvvetlerince başlatılan gasp, zulüm ve yağmalara gayrimüslim guruplar da kurdukları teşkilatlarla katılmışlardır. İşgalci güçler bu doğrultuda; Türk milletinin işgallere karşı tepki göstermesini engellemeye yönelik çalışmalarını özellikle demiryolu ve haberleşme ağı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Tüm bu girişimler ise kısıtlı imkanlar dahilinde yapılmaya çalışılmıştır.

İsmail Fazıl Paşa Nafia Vekilliği görevi süresince özellikle demiryollarının millî kuvvetlere geçmesi ve yeniden teşkilatlandırılması hususunda; gayrimüslimlerin yerine Müslüman memurların görevlendirilmesi doğrultusunda girişimlerde bulunarak, demiryollarında millileştirme siyasetini ilk kez hayata geçiren vekil olmuştur. İsmail Fazıl Paşa, aleyhte hareket eden Yunanlı telgraf memurlarının yerlerine Müslüman unsurların görevlendirilmesi ve haberleşme dilinin Fransızcadan, Türkçeye çevrilmesi hususunda Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimleri neticesinde ulusal güvenlik sağlanmıştır. İsmail Fazıl Paşa'nın vekillik görevinin hemen sonrasında bu göreve gelen bürokratlarca da benzer nitelikte önlemler alınmaya devam edilmiştir.

İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekilliği görevi sırasında yaşanan sıkıntıların başında demiryollarında kullanılan kömürün temini hususu gelmektedir. İsmail Fazıl Paşa, İstanbul'un işgalinin hemen sonrasında Fransızların ve İngilizlerin, Eskişehir hattı üzerinde yaptıkları tahribatın buna neden olduğu üzerinde durmuştur. Bu duruma ilişkin olarak Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın özellikle demiryollarının daha etkin kullanımı için gerekli olan linyit yataklarının cepheye yakın olmalarından dolayı ve askeri harekâtların bu bölgeden istifadeyi zorlaştırdığı yönündeki açıklaması yaşanan sıkıntıları açıkça gözler önüne sermektedir. Bunun yanında, bu sıkıntıların aşılması için henüz işgale uğramamış yerlerde demiryolu için gerekli maden kaynaklarının çıkarılmasına ilişkin çalışmalar İsmail Fazıl Paşa zamanında başlatılmıştır.

Bu dönemde işgalci güçler tarafından demiryolu ağının tahrip edilmesi ve önemli sayılabilecek mühimmata İngilizler tarafından el

konulması üzerine İtalya'dan demiryolu malzemesi alımı yoluna başvurulmuştur. İsmail Fazıl Paşa'nın Nafia Vekilliği'nden düşürülmesine ilişkin süreçte bu surette gelişmiştir. İsmail Fazıl Paşa, İtalya'dan alınacak yedek parça işinde çok fazla titiz davranmasına rağmen, Karahisar Mebus Şükrü Bey'in verdiği gensorunun 25 Aralık 1920'de Genel Kurul'da görüşülmesi sonunda, yapılan oylamada güvensizlik gösterilmesi üzerine bakanlık görevinden düşürülmüştür. Bu tarihten sonra, rahatsızlığının artmasına rağmen Ankara'dan ayrılmamış, her fırsatta bu mukaddes mücadelenin zaferle neticeleneceğine inandığını sürekli ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda emeği geçen vefalı, üstün bilgi birikimiyle ve ahlakıyla millî değerleri en üst seviyede yaşamış olan İsmail Fazıl Paşa, gerek askerî sahada gerekse devlet adamlığı ile günümüz devlet adamlarına örnek olabilecek niteliklere sahiptir.

KAYNAKÇA

Arşivler

TBMM Arşivi, Devre: 1, Sicil No: 434.

MSB Arşivi, Şube: Erkân, Sayı: 36/ 7739-1181, T. 13/03/1936;

Şube: Erkân, S. 276, 9.3.1936.

TİTE Arşivi, K.177, B.16, T. 01.09.1336; K.177, B.14, T. 05.09.1336;

K. 176, B. 8, T. 11.12.1336; K. 177, B. 6, T. 01.09.1336;

K. 179, B. 18, T. 03.02.1337; K.177, B.27, T. 14.7.1336;

K. 176, B.10, T. 23.12.1336; K. 171, B. 6, T. 25.12.1336.

Resmi Yayınlar

TBMM ZC, D.I, C. I-VII.

TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1985) C. I-III, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü. (1998), *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 23, Belge: 603.

Telif ve Tetkik Eserler

AKIN, Rıdvan. (2001), *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İstanbul.

ALTUĞ, Yılmaz. (1997), *Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)*, 8. Baskı, İstanbul.

- ASLAN, Yavuz. (2002), “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, *Türkler*, Cilt: 16, Bölüm 77, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s.37-56.
- BIYIKOĞLU, Tefik vd. (1962), *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara.
- CEBESOY, Ali Fuat, (2000), *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel yayınları.
- CEBESOY, Ali Fuat, (2000a), *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: Temel yayını.
- ÇOKER, Fahri. (1995), *Türk Parlamento Tarihi*, No: 6, Cilt: III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- ERGİN, Feridun. 1(977), *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Ankara.
- GAZİ Mustafa Kemal. (1999), *Nutuk-Söylev*, (Yay. Haz.: İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim), Cilt: I-II, Ankara: TTK Yay.
- GÜNEŞ, İhsan. (1987), “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 8, Cilt: III, (Mart), s. 427-442.
- İĞDEMİR, Uluğ, (1999), *Sivas Kongresi Tutanakları*, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya. (1964), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet. (2003), Belgelerle Anadolu Kongreleri Öncesi Türkiye'den Bir Kesit, *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu (27-29 Mayıs2002)*, Ankara, s. 113-122.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet. (2000), “Birinci Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı”, *Askeri Tarih Bülteni*, ATASE Başkanlığı Yayını, Yıl: 25, Sayı: 48, (Şubat), s. 143-147.
- KİLİ, Suna. (2001), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- OSMANLICA Türkçe Sözlük. (2003) (Kolektif eser) Cihan Yay., İstanbul.
- ÖZÇELİK, Ayfer. (1989), *Ali Fuat Cebesoy, Hayatı ve Faaliyetleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- ÖZKAYA, Yücel. (1988), “İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Sayı: 13, Cilt: V, (Kasım), s. 127-143.
- SEDES, Halil. (1946), *1876-1878 Osmanlı- Rus Savaşları Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri*, İstanbul.
- SELEK, Sebahattin, *Milli Mücadele*, Cilt: II, İstanbul 1970.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet. (1990), *İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu*, İstanbul.

Sözlükler ve Ansiklopediler

- OSMANLICA Türkçe Sözlük. (2003), (Kolektif eser) Cihan yayınları, İstanbul.
- İSMAİL Fazıl Paşa Maddesi. (1972), *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 20, Ankara.